

OTA KONRÁD, RUDOLF KUČERA, *Cesty z apokalypsy. Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922,*

Praha 2018, Masarykův ústav a Archiv AV ČR a Academia, 364 s., ISBN 978-80-200-2874-7

Stoleté výročí vzniku Československa vedlo v uplynulém roce 2018 k nejrůznějším formám jeho připomínání a bohaté domácí knižní popularizační i odborné produkci. V samotném titulu monografie historiků Oty Konráda a Rudolfa Kučery bychom sice spojení vznik Československa hledali marně. Přesto ale dané téma tvoří ústřední zápletku knihy. Již samotný podtitul publikace se záměrně vyhýbá zmínce o vytvoření samostatného (národního) státu. Zvolená formulace „pád a obnova střední Evropy“ ilustruje obecnější nárok předložené monografie vyhnout se tradičním historiografickým narativům, které svůj příběh odvíjejí od úlohy národních politických elit v době „revolučního“ či „převratového“ roku 1918.

Cesty z apokalypsy si kladou za úkol rekonstruovat rozpad habsburské monarchie v době první světové války a následný vznik nástupnických států prostřednictvím analýzy fyzického násilí. Konkrétně jde o sledování dvou specifických forem násilí: vraždy a „kolektivních násilných výtržností“ (s. 28). Vedle časového vymezení léty 1914–1922 je monografie z geografického hlediska zaměřena nejen na české země, ale i na jižní Tyroly a území tzv. rakouských zemí (především industrializované oblasti dnešního Rakouska). Sledováním dvou vybraných forem fyzického násilí autoři usilují o předložení historického příběhu, který válečné a těsně poválečné dění na vymezeném prostoru nahlíží očima široké škály aktérů: centrálních i lokálních státních úřadů, expertů v oblasti kriminologie/kriminalistiky,¹ dobového tisku, reprezentující pohled širších politických veřejností, a v neposlední řadě řadových občanů. V tomto směru se kniha hlásí ke kulturním dějinám. Autorům tudíž jde o to uchopit vybrané akty fyzického násilí jako specifické projevy aktérského jednání, které nejen odhalují jejich představy a motivace, ale poukazují též na legitimitu daného společenského uspořádání. Proto se ptají, „jak byl význam násilí konstruován a následně používán v rámci každodenního života prostřednictvím nejrůznějších kulturních praktik během první světové války i v nových pořádcích, které vznikaly po jejím skončení“ (s. 19).

1 V dobovém kontextu byly pojmy kriminalistika a kriminologie používány synonymně.

Účel širokého geografického záběru spočívá v možnosti komparace nejen politicky, sociálně a hospodářsky odlišných částí válčící monarchie, ale především ve sledování odlišných způsobů utváření nových pořádků v nástupnických státech (Československo, Rakousko a Itálie). Jedna ze základních výkladových linií předložené monografie vychází z konceptu „kultury porážky“. Tu autoři shrnují jako „specifické sociální a kulturní podmínky na konci války a těsně po ní, jež v Evropě, zejména v Německu a v poražených nástupnických státech zaniklého Rakouska-Uherska, determinovaly strukturu a projevy násilí jako primárního jevu, který (...) porážka ve válce způsobila“ (s. 21). Jestliže lze tímto způsobem hovořit o „kultuře porážky“, Konrád s Kučerou usilují o její zachycení ve vztahu k podobně specifické „kultuře vítězství“.² Československo, jehož legitimita se výrazně opírala o přínáležitost k válečným vítězům,³ považují za ideální pole pro její zkoumání. V tomto směru autory zajímá, co reprezentovalo násilí při utváření Československa.

Celá kniha je logicky členěna do dvou částí. První s názvem *Představy o krvi* se věnuje produkci významů vražd. Soustředí se tudíž jednak na vývoj nově se formující expertizy v dobovém „boji proti zločinnosti“, tzn. kriminalistiky, a dále na různorodý dobový tisk, který čtenářům poskytoval více či méně koherentní vysvětlení vražd. Vzhledem k absenci prakticky jakékoli analyticky zaměřené tuzemské literatury týkající se vzniku a vývoji kriminalistiky⁴ se Konrád s Kučerou museli odhodlat k obsáhlejšímu exkurzu do období před vypuknutím první světové války, při němž vycházejí z bohaté cizojazyčné produkce. Autoři se ale nespokojují s konstatováním o obecném trendu medikalizace expertního pojetí zločinnosti v souvislosti s rozmachem dobových teorií degenerace a všímají si samotné praxe. Komparativní záběr jim nakonec umožňuje vykreslit diferencovaný obraz uplatnění expertních lékařských posudků při soudních řízeních s pachateli vražd v různých oblastech habsburské monarchie během první světové války. Hlavní dynamika centrum-periferie je v textu pojímána nejen jako pouhá vzdálenost od centra Předlitavska a s tím spojená nedostupnost případných expertů na periferii (Tyrolsko), ale také

2 Podrobněji se k tématu „kultury porážky“ a „kultury vítězství“ vyjádřil jeden z autorů v anglickém textu: RUDOLF KUČERA, *Exploiting Victory, Sinking into Defeat: Uniformed Violence in the Creation of the New Order in Czechoslovakia and Austria, 1918–1922*, *The Journal of Modern History* 88/2016, s. 827–855.

3 K tématu například ANDREA ORZOFF, *Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914–1948*, New York 2009.

4 MICHAL DLOUHÝ, *Století četnické kriminalistiky. Historie kriminalistiky u četnictva na území České republiky*, Cheb 2014; JIŘÍ STRAUS (ed.), *Dějiny československé kriminalistiky slovem i obrazem (do roku 1939)*, Praha 2003; TÝŽ, *Dějiny kriminalistiky*, Plzeň 2012.

ve smyslu autonomního vývoje expertního vědění. Prakticky zanedbatelný vliv lékařských posudků týkající se ne-/příčetnosti obviněných pachatelů vražd v českých zemích přičítají autoři na vrub právě specifické podobě psychiatrie a soudního lékařství na české Karlo-Ferdinandově univerzitě. Namísto uplatnění teorií degenerace tak autoři pro trestněprávní praxi v českých zemích zdůrazňují význam materiálních podmínek obviněných, které byly brány soudy v úvahu. Otázkou však je, zda toto jejich konstatování nesouvisí se zvolenými a blíže vysvětlenými příklady pachatelů, jimiž jsou převážně muži náležející k česky či německy hovořícímu obyvatelstvu. Zahrnutí případů, ve kterých by pachateli vražd byli ženy či obyvatelé náležející k jiným etnickým, sociálním či konfesionálním skupinám (Romové/„cikáni“, Židé/židé atd.), by předloženou tezi ještě zpřesnilo či jednoznačněji doložilo.

Velkou pozornost dále autoři věnují různým rolím dobového tisku, který vyvolával paniku z masových vražd či údajného kanibalismu i upevňoval obrazy vnitřních nepřátel během války. Z hlediska následného ustavování poválečného uspořádání analýza tisku slouží k rozkrytí odlišností mezi Rakouskem, Československem a situacích v Tyrolích. Vražda se v odlišných politických a sociálních kontextech stávala předmětem politického boje (Rakousko), prostředkem k vyjádření odporu vůči vnějším agresorům (Tyroly), nebo byla začleněna do příběhu vítězství a budování státu (Československo).

Jeden z hlavních argumentů knihy představuje teze o nárůstu násilí na konci první světové války a počátku existence nástupnických států. Zde se autoři opírají o dobové statistiky zločinnosti a jejich dobové interpretace ze strany expertů. Konrád s Kučerou však neuvádějí, jakou funkci dobová představa o nárůstu kriminality měla nejen pro rozvoj kriminalistiky, ale především pro vývoj policejních sborů po celé Evropě – jejich internacionalizaci, značný početní růst a vývoj po celé meziválečné období.⁵ Ačkoli se autoři částečně dotýkají širších souvislostí statistik s dobovými politickými (konzervativními) narativy o úpadku mravů (s. 128–129), spojují to primárně s „kulturou porážky“ a neusilují o hlubší reflexi samotné souvislosti produkce statistik zločinnosti a s ní související „morální panice“, která stála na samém počátku kriminalistiky.⁶ Identické představy měly značný

5 Sociolog z univerzity v Jižní Karolíně Mathieu Deflem hovoří o nárůstu zločinnosti ve svých pracích dokonce jako o primárním konstitutivním mýtu meziválečných policejních sborů – MATHIEU DEFLEM, *Policing World Society. Historical Foundations of International Police Cooperation*, Oxford 2002, zde s. 143–144.

6 K souvislostem „morální paniky“ jako efektu vytváření statistik zločinnosti a vývoji kriminalistiky v kontextu Itálie MARY GIBSON, *Born to Crime. Cesare Lombroso and the Origins of Biological Criminology*, Westport 2002.

význam i ve „vítězném“ Československu, kde je úspěšně instrumentalizovalo především četnictvo v podobě dodnes populárních „četnických humoresek“.⁷

Druhá část knihy nese název *Krev v ulicích* a přináší analýzu „kolektivních násilných výtržností“. Autoři hovoří o spontánně se rodící politice de facto „zdola“, která „vedla daleko spíše ke delegitimizaci starého řádu (...) než národní programy českých a německých politiků“ (s. 176). „To, co hnalo obyvatele monarchie na veřejná prostranství, byly jiné pocity a hodnoty: hlad, rozhořčení a alternativní pojetí spravedlnosti, jež se často manifestovalo v násilném jednání kolektivů,“ dodávají (s. 176). V jednotlivých kapitolách nejprve narušují rozdělování protestů na organizované a spontánní, poněvadž v podmínkách válečného zázemí docházelo ke stírání těchto hranic. Základní motivací protestujících měla být nespokojenost, která se v průběhu války postupně přetavovala v kolektivní násilí (s. 188). Dále představují různorodost účastníků a rovněž jejich cílů, které však vždy byly nějakým způsobem spojeny s válečným strádáním. Autoři přitom tvrdí, že násilí formulovalo vlastní „významuplnou řeč“ (s. 243), která ale neměla podobu nějakého univerzálně platného diskurzu, pomocí něhož by bylo možné jasně formulovat nový řád, nýbrž byla hlavně artikulací odmítnutí stávajícího řádu a měla zřetelný desolidarizační efekt. Do takového rámce zařazují i projevy protizidovského násilí, přičemž konstatují, že zatímco v Rakousku byl antisemitismus po první světové válce prostředkem politické mobilizace, v českých zemích se jednalo o doprovodný jev „lidového, kolektivního protestu“ (s. 270). Zde se kniha dostává do dialogu se současnou historiografií antisemitismu a v podstatě nastiňuje její principiální omezení.⁸ Podobně jako v případě první části by předkládanou argumentaci lépe podložil pestřejší výběr forem kolektivních protestů (ve smyslu zvolených cílů i podob). I přes výrazné úsilí autorů ve výkladu dominují příklady z prostředí průmyslových míst (především větší města), kdežto venkov je spíše upozaděn.

Celkově lze i přes v některých pasážích na první pohled rozpoznatelnost odlišných stylů psaní obou autorů konstatovat, že předložená kniha významně vstupuje do vyprávění o vzniku Československa. Úspěšně ukazuje, že perspektiva kulturních (sociálních) dějin dokáže nabídnout koherentní výklad velkých dějinných okamžiků skutečně zdola. Hlavními aktéry jsou různí obyvatelé tří

7 Na konci 20. let vyšel první výbor těchto původně časopiseckých textů, po němž následovaly další sbírky: *Četnické humoresky. Společná práce aktivních i pensionovaných četnických gážistů a přátel četnictva*, Praha 1929.

8 MICHAL FRANKL, MILOSLAV SZABÓ, *Budování státu bez antisemitismu? Násilí, diskurz loajality a vznik Československa*, Praha 2015.

části habsburské monarchie a jejích nástupnických států. Právě na tomto místě se nejvíce rozchází s jinou současnou sociálně historiografickou produkcí, usilující o výklad společenské transformace na konci první světové války.⁹ Velké množství dílčích příběhů, na kterém autoři rozehrávají svůj výklad, přitom nepůsobí jako pouhý soubor mikro-příběhů, nýbrž jako logický celek. Inspirativní je rovněž široce zvolená komparativní perspektiva, jakkoli je možné namítat, že z hlediska vzniku Československa a celkového rozrušení národního výkladového rámce by bylo vhodnější namísto území Tyrolska, byť bývalé součásti Předlitavska, sáhnout po Slovensku či Podkarpatské Rusi. Avšak taková volba s sebou nutně přináší četná úskalí včetně otázky celkové dostupnosti a přístupnosti archivních materiálů na současné Ukrajině či potřebné jazykové vybavy. Slovensko a Podkarpatská Rus se tak ve výkladu vyskytují pouze v jediné kapitole jako prostor imaginárního a v podstatě orientalizovaného východu republiky (kapitola 2.11 *Dívoký východ*) a současně jako místo válečného střetu s Maďarskou republikou rad. Avšak i na tak omezeném prostoru výrazně převrací představu dosavadního výkladu vítězného Československa jako výjimečně vyspělého státu charakterizovaného absencí násilí v přelomovém roce 1918. Naznačené srovnání role násilí vůči německy hovořícím obyvatelům v pohraničí a v týlu československých jednotek na Slovensku během maďarsko-československého konfliktu podlamuje roli Slovenska a Podkarpatské Rusi v tradičním českém historiografickém pojetí.

Pavel Baloun

9 JIŘÍ ŠTAIF, 1918: *První světová válka v českých zemích jako společenská krize*, in: Jakub Rákosník, Matěj Spurný, Jiří Štaif, Milníky moderních českých dějin. Krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989, Praha 2018, s. 71–126.